

UOT 81.

Günay Səfərova
Azərbaycan Dillər Universiteti
Bakı şəhəri, R.Behbudov küçəsi, 134
gunaysafarova@yahoo.com

MÜASİR İBRİ DİLİNDƏ SMİXUT VƏ ONUN FORMALARI

Açar sözlər: *ibri dili, smixut, tək forma, cəm forma, qadın cinsi kateqoriyası, kişi cinsi kateqoriyası*

Key words: *the Hebrew language, Genitive (smikhut) constructions, singular form, plural form, feminine gender, masculine gender*

Ключевые слова: *еврейский язык, смихут, единственное число, множественное число, категория женского рода, категория мужского рода*

Müasir ibri dili bugün İsraildə danışılan sami dilidir. Sami dil ailəsinin şimal-qərbi Kənan qoluna məxsus olan ibri və ya ibrani dili dünyanın ən qədim dillərindən biri sayılır. Qədim yəhudilərin “halaşon hakodeş” (הלשון הקודש) adlandırdıqları və “müqəddəs dil” anlamına gələn ibri dilinin özəlliyi yalnız və yalnız samit hərflərdən ibarət bir əlifbaya sahib olmasıdır. Qədim Misir və Babilistanda aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı əldə olunan sənədlərdən bu dilin çox qədim bir dil olduğu anlaşılmışdır [1].

Qədim söz və ifadələrin araşdırılması və tədqiqi hər zaman aktual olmuş, bugün də bu mövzu öz aktuallığını qoruyub saxlayır. Müasir ibri dili kitablarında və dərsliklərində qrammatika, dialoq, mətn, hekayə və tapşırıqlarla yanaşı kifayət qədər sadə və mürəkkəb smixuta, eləcə də ikiqat mürəkkəb smixuta rast gəlinir ki, onların mənasının düzgün anlaşılması, tərcümə olunması və onların dilimizdə qarşılığının tapılaraq müqayisə olunması önəmli məqamlardan biridir.

Söz birləşməsi iki və daha artıq müstəqil sözün mənaca və qrammatik cəhətdən birləşməsidir. Söz birləşmələri ikinci (əsas) tərəfin ifadə vasitəsinə görə iki növə bölünür: ismi birləşmələr və feli birləşmələr. Hər bir dildə olan söz birləşmələri həmin dilin qrammatik xüsusiyyətlərinə uyğun təsrifləndirilir. İkinci tərəfi adlarla (əşya, əlamət, hərəkət, say adları) ifadə olunan söz birləşmələri ismi birləşmələr adlanır. İsmi birləşmələrin birinci tərəfi ikinci tərəfi izah etdiyindən bunlar təyini söz birləşmələri də adlanır.

Məqalədə ibri dilinə məxsus uzlaşmayan təyini söz birləşmələri – smixut, smixutun formaca növləri – sadə və mürəkkəb smixut, sadə və mürək-

kəb smixutun formalaşması zamanı sözlərdə baş verən qrammatik dəyişikliklər, mürəkkəb smixutun növü olan ikiqat mürəkkəb smixut, smixutun tək və cəm forması, cəmlənmə zamanı gözlənilən qaydalar, sadə və mürəkkəb smixutun müəyyənliyə salınması və bu zaman müəyyənlik artıqlığının düzgün işlənmə qaydası, sadə və mürəkkəb smixutun sifət ilə işlənməsi və müəyyənliyə salınması qaydası araşdırılmışdır.

İbri dilində ismin hal kateqoriyası mövcud olmadığından ismin yiyəlik hal kateqoriyası da mövcud deyil. Dildə bu formanı ifadə edə bilmək üçün smixutdan istifadə olunur. Smixut termininin açıqlaması bizim dildə *uzlaşmayan təyini söz birləşmələri* kimi izah olunur. Başqa sözlə, buna *izafət* də deyilir. İbri dilində smixut *isim+isim*, yəni ismi birləşmədir və bu birləşmədə hər iki tərəf sərbəst olduğu üçün onlar bir-biri ilə uzlaşmır, yəni birləşmənin birinci tərəfinin cinsi və kəmiyyəti ikinci tərəfə heç bir halda təsir etmir [3, s. 75]. Buna görə də bu birləşmələrə məhz uzlaşmayan təyini söz birləşmələri deyilir. Bu birləşmələr bizim dildə daha çox ikinci və üçüncü növ təyini söz birləşmələrinə uyğun gəlir. İbri dilində smixutun 2 forması mövcuddur:

1. *sadə smixut* və
2. *mürəkkəb smixut*

Mürəkkəb smixut özü də *mürəkkəb* və *ikiqat mürəkkəb* olmaqla 2 növə ayrılır. Ümumilikdə isə smixut 3 formada təsrifləndirilir:

3. *sadə smixut*,
4. *mürəkkəb smixut*,
5. *ikiqat mürəkkəb smixut* [4, s. 41-42].

Əvvəlcə sadə smixuta nəzər yetirək:

Sadə smixutda ən azı iki isim olmalıdır, yəni bu birləşmədə ən azı iki tərəf iştirak edir. Amma ikidən artıq (üç, maksimum dörd və ya beş) ismin işlənməsi istisna edilmir. Sadə smixutun adı sadə olsa da, bir sıra mürəkkəb xüsusiyyətləri özündə əks etdirir ki, birləşmələr təsrifləndirilərkən bu xüsusiyyətlər mütləq nəzərə alınmalıdır. Bu xüsusiyyətlər aşağıdakılardır [2, s. 38]:

1. Əgər smixutun birinci tərəfi (*sağ tərəfdən başlayaraq birinci tərəf nəzərdə tutulur*) qadın cinsində sonu “kamats-hey” ilə bitən və təkdə olan isimdirsə, “kamats-hey” sonluğu mütləq “at” sonluğuna çevrilməlidir. Bu cür dəyişiklik sağ istiqamətdən başlayaraq ən son sırada duran ismə qədər davam edir. Yəni, əgər birləşmədə 3 isim varsa, dəyişiklik sağ istiqamətdən başlayaraq ilk 2 isim üzərində olur, 3-cü isim olduğu kimi qalır. Məsələn,

תּוֹ הַ

תּוֹ הַ = תּוֹ הַ

Talmida universita = Talmidat universita

Universitet tələbəsi (qadın cinsi təkdə)

2. Əgər smixutun birinci tərəfi (*sağ tərəfdən başlayaraq birinci tərəf nəzərdə tutulur*) kişi cinsində cəmdə işlənən və kişi cinsi cəm sonluğu olan “im” şəkilçisi ilə bitən isimdirsə, “im” şəkilçisi mütləq “ey” sonluğuna çevrilməlidir. Bu cür dəyişiklik yenə də ən son sırada duran ismə qədər davam edir. Yəni,

יִיְמָי ←

ספרי אוניברסיטה = ספרי אוניברסיטה

Sfarim universita = Sifrey universita

Universitet kitabları (kişi cinsi cəmdə)

Bu məqamda istisnalıq təşkil edən isimlərə də mütləq fikir vermək lazımdır. Əgər sadə smixutda isimlər sifət ilə yanaşı işlənərsə, bu zaman mütləq isim və sifətlərin işlənmə ardıcılığına diqqət yetirmək lazımdır. Yəni, ardıcıl olaraq əvvəlcə isimlər, sonra isə bu isimlərə aid olan sifətlər işlənməlidir. Məsələn, *böyük universitetin kiçik sinfi* birləşməsinə diqqət edək. Bu birləşmədə iki isim (*universitet, sinif*) və bu isimlərə tabe olan iki sifət (*böyük, kiçik*) sifət işlənmişdir. Bu birləşməni ibri dilinə tərcümə edərkən söz ardıcılığı belə olacaq: sağ istiqamətdən başlayaraq əvvəlcə isimlər, sonra isə həmin ardıcılıqla bu isimlərə tabe olan sifətlər tərcümə olunacaq, yəni aşağıdakı kimi [5, s. 11]:

Sinif universitet kiçik böyük (Kitat universita ktana qdola)

כיתת אוניברסיטה קטנה גדולה

Sadə smixutu müəyyənliyə salmaq üçün isə “ha” (ה) müəyyənlik artikkelindən istifadə olunur. Bu zaman “ha” artıqlı sağdan başlayaraq həmin ifadədə istifadə olunan və sağ istiqamətdən başlayaraq ən sonuncu sırada duran ismin qarşısında və eləcə də əgər həmin birləşmədə sifətlər də varsa, o zaman bütün sifətlərin qarşısında işlənir. Məsələn, əgər yuxarıdakı ifadəni müəyyənliyə salsaq, belə olacaq:

כיתת האוניברסיטה הקטנה הגדולה

Kitat ha 'universita ha 'ktana ha 'qdola

Göründüyü kimi, həm sonuncu ismin, həm də bütün sifətlərin qarşısında “ha” artıqlından istifadə olunmuşdur.

Bəs mürəkkəb smixut nədir və necə düzəlir? Mürəkkəb smixut -ın⁴ (-nın⁴) kimi tərcümə olunan və yiyəlik hal şəkilçisi hesab olunan “şel” (של) vasitəsilə düzəlir. Mürəkkəb smixut tərkibində olan və sağdan başlayaraq 1-ci tərəfdə duran ismin bitişən əvəzlik formasında işlənməsindən asılı olaraq *mürəkkəb* və *ikiqat mürəkkəb* olmaqla iki yerə ayrılır [6]. Əvvəlcə mürəkkəb smixuta aid nümunələrə diqqət yetirək:

כיתה של אוניברסיטה – *Universitetin sinfi (kita şel universita)*

Sadə smixutdan fərqli olaraq, mürəkkəb smixutda şel şəkilçisi ilə birləşdirilən isimlərin maksimum sayı iki olmalıdır: şel hissəciyinin sağında və solunda. Eyni zamanda, sadə smixutdan fərqli olaraq mürəkkəb smixutda isimlər cinsindən və kəmiyyətindən asılı olaraq heç bir qrammatik dəyişikliyə məruz qalmır. Yəni, isim hansı sonluqla bitirsə bitsin, hansı cins və kəmiyyətdə olursa olsun, olduğu kimi qalacaq, smixuta salınan həmin isimlərdə heç bir qrammatik dəyişiklik baş verməyəcəkdir.

Əgər mürəkkəb smixutda isimlər sifət ilə yanaşı işlənərsə, bu zaman isim və sifətlərin işlənmə ardıcılığında da heç bir dəyişiklik olmur, hər bir sifət aid olduğu ismin yanında işlənir. Məsələn, yenə *böyük universitetin kiçik sinfi* birləşməsinə diqqət edək. Bu birləşmədə iki isim (universitet, sinif) və bu isimlərə tabe olan iki sifət (böyük, kiçik) sifət işlənmişdir. Bu birləşməni ibri dilinə tərcümə edərkən söz ardıcılığı belə olacaq: sağ istiqamətdən başlayaraq əvvəlcə birinci isim+sifət birləşməsi, ortada şel yiyəlik hal şəkilçisi, sonra isə ikinci isim+sifət birləşməsi tərcümə olunacaq, yəni hərfi tərcümədə məhz belə olacaq:

Kiçik sinif in⁴ böyük universitet (Kita ktana şel universita qdola)

כיתה קטנה של אוניברסיטה גדולה

Mürəkkəb smixutu da müəyyənliyə salmaq üçün “ha” müəyyənlik artıqlından istifadə olunur. Bu zaman həmin artikl sağdan başlayaraq həmin ifadədə istifadə olunan bütün isimlərin qarşısında və əgər həmin birləşmədə sifətlər də varsa, bütün sifətlərin qarşısında işlənir [6]. Məsələn yuxarıdakı ifadəni müəyyənliyə salsaq, belə olacaq:

הכיתה הקטנה של האוניברסיטה הגדולה

ha'kita ha'ktana şel ha'universita ha'qdola

Göründüyü kimi, istər sadə smixutda, istərsə də mürəkkəb smixutda isimlərin cins və kəmiyyət kateqoriyası mütləq nəzərə alınmalı və ona uyğun isimlər düzgün təsrifləndirilməlidir.

Bəs ikiqat mürəkkəb smixut nədir və necə düzəlir? İkiqat mürəkkəb smixutu düzəltmək üçün isimlərin bitişən əvəzliliklə işlənmə formasını bilmək lazımdır. İbri dilində belə bir qrammatik xüsusiyyət vardır ki, isimlər yanında işlənən və mənsubiyyət şəkilçisi ilə işlənən əvəzliliklərə biləşə bilir və bir söz kimi işlənə bilir, yəni *mənim kitabım* ifadəsi həm iki söz olaraq *sefer şeli* (ספר שלי) kimi, həm də bitişən əvəzlilik formasında bir söz kimi – *sifri* (ספרי) kimi işlənə bilir. İsimlər cinsə və kəmiyyətə görə dəyişdiyi üçün bitişən əvəzlilik formasında da bu dəyişikliklər mütləq nəzərə alınır. Yuxarıdakı *böyük universitetin kiçik sinfi ifadəsini* bu dəfə ikiqat mürəkkəb smixutda işlədək:

כיתתה של אוניברסיטה

(Kitatah şel universita – Universitetin sinfi)

Burada universitetin sinfi ismi birləşməsində universitet sözü qadın cinsində olduğu üçün bu sözü onun qadın cinsi əvəzliyi ilə (הלש – şelah) əvəz edib (yəni, onun sinfi), sonra kita isminə birləşdiririk və qrammatik baxımdan dəyişiklik baş verərək kitatah kimi təsriflənir: yəni, ifadədə həm universitet sözü qalır yerində, həm də universitet sözünü əvəz edən onun əvəzliyi işlənir. Ona görə də bu cür smixut ikiqat mürəkkəb smixut adlanır. İsmi birləşmələri ikiqat mürəkkəb smixutda işlədərəkən mütləq ismin cinsi və kəmiyyəti nəzərə alınmalıdır.

İkiqat mürəkkəb smixutda işlənən ifadəni müəyyənliyə salmaq üçün “ha” artıqlına müraciət edirik. Bu zaman bitişən əvəzlik ilə işlənən isimdən başqa digər bütün isimlərin və ifadədə varsa, sifətlərin qarşısında “ha” artıqlı işlənir. Belə ki,

כיתתה הקטנה של האוניברסיטה הגדולה

Kitatah ha'ktana şel ha'universita ha'qdola

Göründüyü kimi, bitişən əvəzliklə işlənən kitatah sözündən başqa digər bütün sözlərin qarşısında “ha” artıqlı işlənmişdir.

Beləliklə, qeyd etmək lazımdır ki, ibri dilinin qrammatikasında önəmli yer tutan uzlaşmayan təyini söz birləşməsi hesab olunan smixutun araşdırılmasında qədim dini mənbələr, dini kitablar, Bibliya, Tövrat, xüsusilə də dərslərlər əsas mənbə kimi çıxış edir. Həmin dövrlərdə istifadə olunan müəyyən qrammatik dəyişikliklər müasir dövrümüzə qədər gəlib çıxmış və müasir dövrdə olduğu kimi və ya fərqli alternativlərlə istifadə olunmaqdadır. Müasir ibri dilində smixutun hər iki növünə (sadə və mürəkkəb smixut) rast gəlinir ki, bu baxımdan məqalədə bu mövzunun araşdırılması aktualıq daşıyır. Məqalədə əsas məqam ifadələrin mənalının düzgün tərcümə olunması və birləşmədəki sözlərin, xüsusilə də isimlərin cins və kəmiyyətinin düzgün müəyyən edilməsidir. Cins və kəmiyyət kateqoriyasına diqqət edərəkən istisna isimlərin də mütləq nəzərə alınması əsas məqamlardan biri sayılır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Yahudilerin ve yahudi kutsal kitabının dili, İslam Ansiklopedisi, 21.cilt. <https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/21/C21007135.pdf>
2. Идит Вольпе, Эдна Лауден, Хана Харуси, Рахель Шошан. Шэат иврит, учебник для говорящих по-русски, часть II, п/о 39513. Израиль: Тель-Авив 61394, 1991 г.
3. Ma'adia M. To Succeed in Hebrew – Aleph for beginners. Israel: Ramat Gan, 2009.
4. Ma'adia M. To succeed in Hebrew-Spelling Hebrew, Rules and Practise. Israel: Ramat Gan, 2008.

5. Ma'adia M. To succeed in Hebrew – Verb and Syntax. Israel: Ramat Gan, 2009.
6. Ruth A. Berman. Genitive (smikhut) constructions in Modern Hebrew, Chapter 14. Tel Aviv University: 2020. (PDF) Chapter 14. Genitive (smixut) constructions in Modern Hebrew (researchgate.net)

Gunay Safarova

Summary

Smikhut and its forms in the Modern Hebrew language

The article explores a peculiar phenomenon in Hebrew grammar called “Smikhut”. Many learners of Hebrew find it difficult to understand what “Smikhut” is. Smikhut is a combination of two nouns that forms a new word. In the process of word building, the first is often reduced or changed, while the second remains unchanged and sounds the same in the singular and plural. In this article this is exemplified by how two nouns or an adjective and a noun are connected with the help of Smikhut, long combinations of words are shortened, which makes it possible to express the presence of a semantic connection between these two words. Since there is no genitive case in Hebrew, a combination of this type must be expressed in a slightly different way. That is the point Smikhut is used for.

Гюнай Сафарова

Резюме

Смихут и его формы в современном иврите

Статья исследует своеобразное явление в ивритской грамматике называемое «Смихут». Многим изучающим иврит самостоятельно бывает трудно понять, что такое «Смихут». Смихут – это сочетание из двух существительных, которое образует новое слово. При этом первое часто сокращается или изменяется, а второе остается всегда неизменным и звучит одинаково в единственном и множественном числе. В данной статье на примерах показано как с помощью Смихут связываются между собой два существительных, прилагательное и существительное, сокращаются длинные сочетания слов, что позволяет выразить наличие смысловой связи между этими двумя словами. Поскольку в иврите нет Родительного падежа, сочетание такого типа нужно выразить несколько иначе. Для чего и используется Смихут

Rəyüci: f.f.d., dos. L.Əliquliyeva

Redaksiyaya daxil olma: 13.01.2022

Təkrar işlənməyə göndərilmə: 15.02.2022

Çapa qəbul olunma: 12.03.2022